

ДОСЛІДЖЕННЯ
коаліції громадських організацій
**«Роль релігійних цінностей
у вихованні високоморальних громадян»**

Пропозиції щодо забезпечення права
на свободу віросповідання у сфері освіти

Київ, грудень 2011 р.

Опис дослідження

На сьогоднішній день в Україні досі існує проблема, пов'язана із відсутністю законодавчого врегулювання можливості для релігійних організацій засновувати приватні навчальні заклади нарівні з іншими юридичними особами – громадськими, благодійними та іншими організаціями, а також фізичними особами. Однак у зв'язку із соціальним запитом на такого роду навчальні заклади, ініціативні групи віруючих батьків засновують в Україні приватні навчальні заклади з релігійною системою виховання за представництва суб'єктів, які наділені таким правом.

Під час дослідження було проаналізовано досвід виховання дітей у державних і комунальних навчальних закладах Львівщини, де предмети духовно-морального спрямування викладаються у більшості шкіл з 1 класу, та досвід Луганщини, де викладається лише курс світської етики. При цьому порівняння соціальних показників цих регіонів дозволяє зробити висновок про тісний взаємозв'язок виховання на основі релігійних цінностей з формуванням у людини високих моральних якостей та чеснот, відповідальної поведінки та здатності протистояти негативним впливам постмодерністського суспільства.

Проблематика: Держава не в повній мірі використовує потенціал релігійного виховання, здатний формувати моральні цінності у суспільстві.

На практиці віруючі батьки не мають можливості надавати своїм дітям позашкільну, загальну середню чи вищу освіту, яка б відповідала їхньому світогляду і релігійним переконанням, тобто на виховання власних дітей на підставі загальноновизнаних релігійних цінностей.

Ініціатива: Надати релігійним організаціям законодавче право засновувати приватні навчальні заклади державного стандарту освіти з релігійно визначеною системою виховання

Метою цієї ініціативи є забезпечення прав батьків надавати своїм дітям освіту державного стандарту у поєднанні з різними формами виховання, яке відповідає їх світогляду та віросповіданню.

Обґрунтування

Право на свободу віросповідання в освітній сфері (релігійне виховання) гарантується багатьма міжнародними договорами, ратифікованими Україною, такими як: Загальна декларація прав людини (1948 р.), Європейська конвенція про захист прав і фундаментальних свобод людини (1950 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.) та іншими документами. Однак механізм реалізації права на свободу віросповідання в освітній сфері доволі вузько та в обмежувальний спосіб врегульований законодавством України.

Заснування релігійними організаціями приватних навчальних закладів не передбачає виключно релігійну освіту чи підготовку священнослужителів, а в першу чергу стосується забезпечення реалізації права релігійних організацій нарівні з іншими суб'єктами права, зокрема громадськими організаціями, засновувати світські навчальні заклади для загальної освіти осіб, що в них навчатимуться, у поєднанні із вихованням на основі релігійних цінностей.

Такі заклади освіти будуть недержавними, що жодним чином не суперечить Конституції України та іншим законодавчим актам. Зокрема, принцип відокремлення школи від Церкви (стаття 35 Конституції) стверджує світський характер системи *державної* освіти в Україні й означає також, що держава не має на меті формувати в учнів, студентів якесь певне ставлення до релігії, а навчально-виховний процес у *державних* закладах освіти вільний від втручання релігійних організацій. При цьому ці конституційні положення не виключають можливості релігійного виховання учнів саме *приватних* навчальних закладів, що підтверджується кілька столітнім досвідом релігійних шкіл та університетів розвинутих держав Європи.

При цьому стаття 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації» гарантує рівність прав громадян України на здобуття різних видів і рівнів освіти. Держава не бере на себе справу релігійної освіти й виховання. Релігійна освіта й виховання – це справа релігійних організацій і батьків. Закон вимагає лише, щоб релігійний навчально-виховний процес відбувався в атмосфері терпимості та поваги до громадян, які не сповідують релігії, та до віруючих інших віросповідань, щоб не порушувалися права дитини та її інтереси.

Європейська Конвенція з прав людини у статті 2 Протоколу № 1, який після ратифікації Верховною Радою став частиною законодавства України, гарантує: *“Держава при виконанні будь-яких функцій, узятих нею на себе в галузі освіти і навчання, поважає право батьків забезпечувати таку освіту і навчання відповідно до своїх релігійних і світоглядних переконань”*.

Досвід країн західної демократії свідчить про ефективну та успішну практику реалізації подібних ініціатив, де значна кількість приватних шкіл за історичною традицією, що ретельно підтримується, належить конфесіям (як світовим релігіям так і дрібним релігійним групам). Частка таких шкіл у

приватному освітньому секторі досить суттєва: у США – 71%, у Франції – 95%, у ФРН – 80%. Такими ж є відповідні показники у Бельгії, Ірландії, Італії та ряді інших країн [1].

Високий стандарт освіти у релігійних навчальних закладах забезпечується тим, що навчальний процес у них, як правило, включає не лише обов'язковий державний компонент, що відповідає державним вимогам, але й додаткові – факультативні курси, гурткова робота, потужний виховний компонент, спрямовані на всебічний розвиток особистості дитини. Для шкіл, заснованих релігійними організаціями, є характерним створення комфортних умов для навчання та виховання, індивідуальний підхід до кожної дитини, психологічна діагностика, поглиблене вивчення іноземних мов та формування навичок роботи з комп'ютером, формування у дітей комунікативних здібностей та поведінки на засадах релігійних цінностей, загально визнаних норм моралі та етики. Тобто реалізується завдання поєднання кращих досягнень державного стандарту освіти з релігійною системою виховання.

Найголовніше, що в релігійних школах навчання поєднується із справжнім вихованням учнів, адже навчально-виховний процес в різних формах звершується протягом повного робочого дня, а не пів дня як у державних закладах освіти. Тобто якщо в державній школі дитина впродовж частини дня практично віддана сама собі, то в школах, заснованих релігійними організаціями, зазвичай вона цілий день знаходиться під наглядом педагогів. Завдяки цьому такі навчальні заклади користуються значною популярністю серед населення, чому є підтвердженням європейський досвід.

Таким чином, надання можливості релігійним організаціям (тобто фактично громадянам України, об'єднаним у релігійні організації) створювати приватні навчальні заклади, в яких поряд з викладанням навчальних дисциплін державного освітнього стандарту буде здійснюватись моральне виховання на основі релігійних цінностей, дозволить виростити в Україні не тільки освічених і свідомих, але й високоморальних і високодуховних громадян, що безумовно сприятиме духовному піднесенню і оздоровленню української нації, що підтверджуються результатами цього дослідження.

Результати дослідження

1. Існуючі законодавчі ініціативи в цій сфері

Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів» [2] був зареєстрований у Верховній Раді України за № 2729 від 09.07.2008 року представниками різних парламентських фракцій – Володимиром Стретовичем, Володимиром Мрущенком (партія ХДС, НУНС), Ольгою Боднар (БЮТ-Батьківщина) та Володимиром Малишевим (Партія Регіонів).

Зазначена законодавча ініціатива підтримується Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій, членами якої є конфесії, що представляють понад 95% релігійної мережі України та всі основні віросповідні напрямки – християнство (православ'я, католицизм і протестантизм), іслам та іудаїзм [3].

Незважаючи на це, Комітет Верховної Ради України з питань науки і освіти запропонував Парламенту відхилити вищезгаданий законопроект. Члени

Комітету підтримали позицію Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України, яке вважає, що поданий законопроект не узгоджується із Конституцією та законами України, зокрема зі статтею 35 Конституції України, відповідно до якої “церква і релігійні організації в Україні відокремлені від держави, а школа від церкви”, та положеннями статті 9 Закону України «Про освіту» та статті 6 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації».

Починаючи з вересня 2010 року, законопроект не включається до порядку денного чергових сесій Верховної Ради України, що унеможлиблює його обговорення та розгляд по суті всім складом парламенту на пленарному засіданні. При цьому не було заявлено жодних альтернативних законодавчих ініціатив чи способів вирішення заявленої проблематики.

Враховуючи зазначене, 13 грудня 2011 року народні депутати України Стретович В.М., Боднар О.Б., Жванія Д.В., Білозір О.В., Марущенко В.С., Харовський С.Ю. зареєстрували законопроект № 9580 [4], який повністю тотожний попередньому проекту.

2. Найвний в Україні досвід виховання дітей на підставі релігійних цінностей

Наразі в Україні існує нормативно врегульована практика запровадження предметів духовно-морального спрямування в загальноосвітніх навчальних закладах. Починаючи з 1992 року, у загальноосвітніх навчальних закладах Львівської, Тернопільської та Івано-Франківської областей рішеннями органів місцевого самоврядування було введено експериментальний предмет за вибором «Основи християнської моралі».

Станом на 2005 рік предмети духовно-морального спрямування («Християнська етика», «Християнська культура», «Основи православної культури Криму», «Основи мусульманської культури Криму» тощо) за даними обласних та міських управлінь освіти вивчались у Автономній Республіці Крим, 17 областях України, містах Києві та Севастополі загалом у 4020 загальноосвітніх навчальних закладах, що становило 19,4% від загальної кількості [5].

Відповідно до Наказу Міністерства науки і освіти України від 26.07.2005 року № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства» викладання предметів духовно-морального спрямування стало практикуватись у всіх областях України, хоча їх факультативний характер і незабезпеченість належним кадровим і методичним ресурсом суттєво уповільнював цей процес.

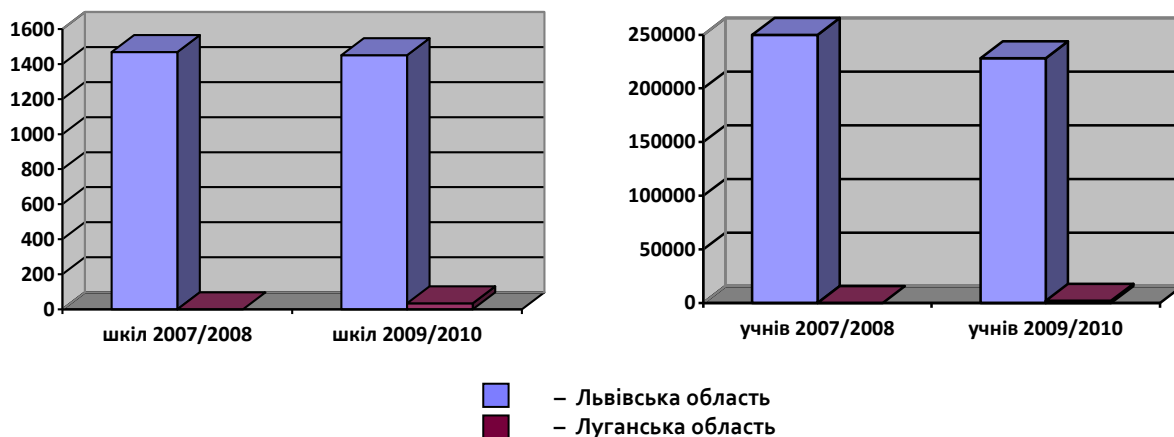
3. Вплив виховання на підставі релігійних цінностей на моральний стан суспільства (порівняльний аналіз)

В процесі дослідження даної проблематики в Україні, для порівняння були взяті 2 області – Львівська та Луганська.

Львівська область являє собою регіон, де вивчення предметів духовно-морального спрямування (навчальний курс «Християнська етика» для учнів 1-4 класів, «Основи християнської етики» – для учнів 5-6 класів) охоплює 1468 шкіл (100 % від загальної кількості), 12831 (81,7%) класів та 250217 (81,7 %) учнів,

починаючи із 1-го класу [6]. На відміну від цього в *Луганській області* викладання предметів духовно-морального спрямування до 2008 року не відбувалося зовсім (викладався лише навчальний курс “Етика” світського характеру) [7].

Викладання навчальних курсів духовно-морального спрямування

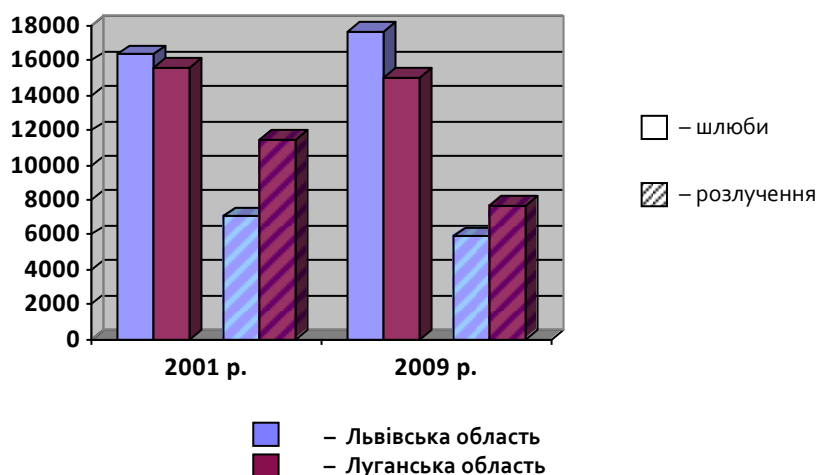

Протягом 2009/2010 навчального року курс «Християнська етика» почав викладатися у 1-11 класах загальноосвітніх навчальних закладів згідно затвердженої МОН програми. У *Львівській області* навчальні курси духовно-морального спрямування охопили 1450 (100%) шкіл та 228262 (62,9%) учнів 1-11 класів, задля чого було залучено 1654 вчителів. Водночас у *Луганській області* ці навчальні курси викладали лише 35 (4,8%) школах та для 2219 (1,2%) учнів 1-11 класів за участі 51 вчителя [8].

З огляду на це, доцільно проаналізувати як наявність чи відсутність духовно-морального компоненту виховання у школах відображається через певний час в таких соціальних явищах, як рівень сирітства, співвідношення кількості шлюбів та розлучень, рівень народжуваності тощо.

Зокрема, за статистичними даними в 2001 році у Львівській області було зареєстровано 16348 шлюбів а в Луганській області – 15648. В 2009 році у Львівській області ця цифра збільшилася до 17657, а в Луганській навпаки зменшилася до 15058.

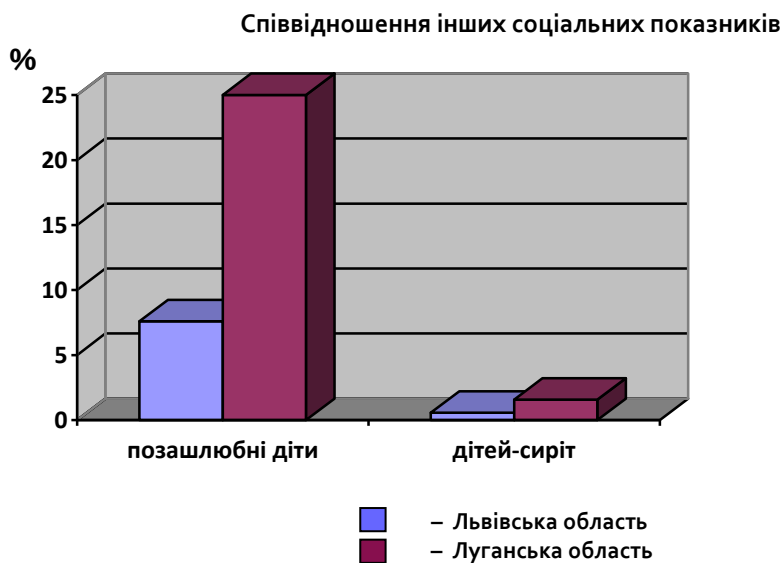
Співвідношення шлюбів і розлучень

В той же час ситуація із кількістю зареєстрованих розлучень виглядає наступним чином: в 2001 році у Львівській області – 7066, а у Луганській області – 11442; в 2009 році у Львівській області ця кількість зменшилася до 5904, а в Луганській – до 7653. Безумовно, тенденція до зменшення кількості розлучень є позитивним явищем, однак розглядаючи її на фоні зменшення кількості шлюбів в 2009 році, загальна картина дещо втрачає позитивне забарвлення [9].

Із доповіді «Про соціально-економічне становище України за січень-вересень 2011 року» було отримано інформацію про те, що рівень народжуваності в Луганській області становить до 9,7% на 1000 осіб, що є в категорії найменших показників по Україні, а у Львівській коливається в межах 10,7 – 11,6% на 1000 осіб, що є середнім показником по Україні [10].

За даними статистичного збірника «Захист дітей, які потребують особливої уваги суспільства», підготовленого Державним департаментом з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї, молоді та спорту [10], станом на 2010 рік, загальна кількість дітей у Львівській області становить 497339, а в Луганській області – 344691. Станом на 1 січня 2009 року чисельність позашлюбних народжень у Львівській області складає 2,2 тис. осіб, а Луганській області – 5,7 тис. осіб, що у відсотках до загальної кількості народжених дітей складає 7,6% та 25,6% відповідно.

Станом на 1 січня 2010 року загальна кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в Львівській та Луганській областях становить 2842 (0,57 %) та 5421 особи (1,57 %) відповідно. Чисельність померлих дітей (0-17 років) від навмисних самоушкоджень (включаючи самогубства) станом на 1 січня 2010 року становить: у Львівській області – 3 особи, а в Луганській області – 15 осіб [11].

Підсумки: Викладання предметів духовно-морального спрямування у школах та створення мережі приватних навчальних закладів, заснованих релігійними організаціями, є ефективним способом зміцнення моральних засад суспільства, зокрема інституту сім'ї.

Наведені докази свідчать про те, що у Львівській області інститут сім'ї є ваговою цінністю для населення та є міцнішим, ніж в Луганській. Автори дослідження виходили з того, що пік укладання шлюбів та народження дітей припадає на вікову категорію осіб, яким у минулому викладався навчально-виховний курс «Християнська етика», запроваджений у Львівській області з 1992 року. Відповідно, можна зробити висновок, що вивчення предметів духовно-морального спрямування безпосередньо впливає на формування ціннісних орієнтацій, усвідомленню персональної відповідальності за долю родини, дитини, сприяє укріпленню інституту сім'ї.

Кроком з боку держави до підвищення ефективності зусиль у сфері виховання високоосвічених і моральних громадян стане надання релігійним організаціям права засновувати приватні навчальні заклади, де разом із дотриманням державного стандарту освіти могло би здійснюватись більш комплексне виховання на основі релігійних цінностей.

У цьому контексті проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розроблений у 2004 році Центром Разумкова за участі конфесій і парламентарів [12], передбачає утвердження в Україні партнерської моделі державно-конфесійних відносин в Україні, зокрема розширюючи роль Церков і релігійних організацій у сфері освіти та виховання дітей.

У проекті Концепції зазначено: “Забезпечення права на свободу совісті передбачає право громадян на вільне отримання релігійної освіти та виховання, що означає, по-перше, що державна система освіти повинна забезпечувати можливість релігійного навчання учнів і студентів на добровільних (факультативних) засадах; по-друге, право церкви (релігійних організацій) на створення та утримання навчальних закладів, що надають релігійну освіту як професійну (релігійні (духовні) навчальні заклади) та загально-просвітницьку (конфесійні навчальні заклади)”.

Зокрема мова йде про зрівняння релігійних організацій у правах щодо заснування приватних навчальних закладів з громадськими, благодійними та іншими організаціями та фізичними особами та задоволення потреб віруючих громадян у такого роду закладах освіти та виховання. Слід наголосити, що навіть за браком належного законодавчого забезпечення навчальні заклади з релігійно визначеною системою виховання стрімко поширюються на теренах України, оскільки заснуються за посередництвом фізичних осіб або громадських організацій чи благодійних фондів, заснованих релігійними організаціями. Тобто йдеться не про новації у сфері освіти, а про законодавче унормування існуючих суспільних відносин, пов'язаних із фактичним функціонуванням релігійно-орієнтованих приватно навчальних закладів.

Наслідками таких змін стануть зміцнення інституту сім'ї в суспільстві (зменшення кількості розлучень та зростання кількості шлюбів, зниження рівня сирітства, позашлюбних народжуваль, дитячих суїцидів). Крім цього, на думку глав Церков [13] та профільних Громадських рад при МОЗ і Міносвіти [14], духовно-моральне виховання у школах є ефективним також для профілактики ВІЛ/СНІД та інших хвороб – що в цілому сприятиме духовному зміцненню та оздоровленню нації.

Рекомендації

На основі викладених результатів дослідження **рекомендуємо** Комітету Верховної Ради України з питань науки і освіти, Комітету з питань прав людини, національних меншин і міжнаціональних відносин та Комітету з питань культури і духовності вжити заходів для законодавчого забезпечення реалізації громадянами свого права на свободу віросповідання, насамперед можливості виховання дітей на основі релігійних цінностей або відповідно до релігійних переконань їх батьків, а саме:

1. У законодавчому порядку надати релігійним організаціям право засновувати приватні навчальні заклади на рівні з іншими юридичними особами. З цією метою **підтримати законопроект № 9580** від 13.12.2011 року «Про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів)» та сприяти його внесенню до порядку денного наступної сесії Верховної Ради України для розгляду по суті під час пленарного засідання;
2. **Розглянути проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні**, розроблений у 2004 році Центром Разумкова за участі конфесій і парламентарів, та сприяти ухваленню його у якості закону після доопрацювання у співпраці та за погодженням з Всеукраїнською Радою Церков і релігійних організацій;
3. Сприяти запровадженню викладання предметів духовно-морального спрямування у державних та комунальних загальноосвітніх навчальних закладах у якості предмету за вибором учнів замість факультативної форми викладання, тобто внести їх до інваріантної (обов'язкової) складової навчального плану. При цьому учні (або їх батьки), які заявлять про небажання виховання на основі релігійних цінностей, повинні мати право обрати для відвідування загальний курс «Етики».

Посилання на джерела:

1. Лузан П.Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навчальний посібник / Лузан П.Г., Васюк О.В. – [2-ге вид., доп. і перероб.]. – К. :ДАКККиМ, 2010.– С. 246 // http://elibrary.nubip.edu.ua/4719/1/O.Vasuk_P.Luzan_Posibnyk_NUBIP.pdf
2. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів» № 2729 від 09.07.2008 року // <http://j.mp/tTeU5F>
3. Звернення Всеукраїнської Ради Церков до Президента України В.Ф.Януковича від 24.04.2011 року № 04_11 / Пункт 6 розділу II Переліку актуальних державно-конфесійних відносин в Україні (Додаток № 1 до листа) // <http://is.gd/F5piT8>
4. Проект Закону «Про внесення змін до деяких законів України (щодо заснування релігійними організаціями навчальних закладів)» № 9580 від 13.12.2011 року // <http://is.gd/C2SfLU>
5. Наказ Міністерства освіти і науки України від 26 липня 2005 року № 437 «Про вивчення у навчальних закладах факультативних курсів з етики віри та релігієзнавства» // <http://is.gd/FH9jwm>

6. Лист Головного управління освіти і науки Львівської ОДА від 15.07.2008 року № 1 – 7 / 1724;
7. Інформація Управління освіти і науки Львівської ОДА, – липень 2008 року;
8. Узагальнена інформація щодо вивчення етико-релігійних курсів у загальноосвітніх навчальних закладах у 2009/2010 навчальному році // Міністерство освіти і науки України, – липень 2010 року;
9. Інформація наведена згідно відомостей бази даних Головного управління статистики Львівської області // <http://j.mp/vKtmRy>
10. Доповідь «Про соціально-економічне становище України за січень-вересень 2011 року» // <http://j.mp/taAltS>
11. Статистичні дані Державного департаменту з усиновлення та захисту прав дитини Міністерства України у справах сім'ї молоді та спорту // www.ditu.gov.ua/statistics
12. Проект Концепції державно-конфесійних відносин в Україні, розроблений у 2004 році Центром Разумкова за участі конфесій і парламентарів // <http://j.mp/uEaRyt>
13. Відкритий лист про необхідність комплексної інформаційно-просвітницької діяльності Держави у справі профілактики поширення СНІД та ВІЛ-інфекції серед населення // <http://is.gd/waWvXi>
14. Громадські ради при Міносвіти та МОЗ підготували спільні пропозиції у сфері протидії епідемії ВІЛ/СНІД та оздоровлення нації // <http://is.gd/1NUGnX>

Автори дослідження:

Ольга Будник – координатор проектів [Центру політичних студій та аналітики](#) (Київ)

Інна Хоміч – помічник координатора проектів ЦПСА

Максим Васін – виконавчий директор [Інституту релігійної свободи](#) (Київ)

Антон Пантюшев – волонтер ІРС

Дослідження проведено в рамках тренінгу «Громадянське суспільство та парламент: як співпрацювати ефективно», організованого Вестмінстерським консорціумом за підтримки Лабораторії законодавчих ініціатив у рамках Програми посилення кадрової спроможності Апарату Верховної Ради України.